

**ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GELECEĞE ALEVİLİK
SEMPOZYUMU
8-10 ARALIK 2018
ANKARA**

**SEMPOZYUM
BİLDİRİLERİ**

ALEVİ İNANÇ BİRLİĞİ VAKFI

ALEVÎ İNANÇ BİRLİĞİ VAKFI
Yayın: 4

**ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GELECEĞE ALEVÎLİK
SEMPOZYUMU**

8-10 Aralık 2018
ANKARA

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

Editörler
Hüseyin DEDEKARGINOĞLU
Prof. Dr. Ahmet TAŞGIN

Uluslararası Geçmişten Geleceğe
Alevîlik Sempozyumu

Matbaa Sertifika No: 19371

Birinci Baskı: *Aralık 2018*

Bu kitap Alevî İnanç Birliği Vakfı Yayınıdır.

ISBN : 978-605-81010-0-5

© Copyright 2018

Bu kitabın hakları Alevî İnanç Birliği Vakfı'na aittir. Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilmeden kitaptan alıntı yapılamaz; Alevî İnanç Birliği Vakfı'nın yazılı izni olmadan radyo ve televizyona uyarlanamaz; oyun, film, elektronik kitap, CD ya da manyetik bant haline getirilemez; fotokopi ya da herhangi bir yöntemle çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Basım Yeri:

İşkur Matbaacılık Kâğıtçılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Ağaç İşleri San. Sitesi 1370. Sokak No:5

İvedik OSB / ANKARA

Sempozyuma Destek Veren Kurumlar

ONUR KURULU

Mehmet Nuri ERSOY (Kültür ve Turizm Bakanı)

Ankara Valiliği

Prof. Dr. Refik TURAN (Türk Tarih Kurumu Başkanı)

Dr. Serdar ÇAM (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanı)

DÜZENLEME KURULU

Faruk Ali YILDIRIM

Hüseyin DEDEKARGINOĞLU

Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN

Prof. Dr. Ali YAMAN

Prof. Dr. Armağan COŞKUN ELÇİ

Doç. Dr. Erdal AKSOY

Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR

DANIŞMA KURULU

Ali Ekber TOMBAKOĞLU

Aydın İPEK

Başak ASLAN

Behzat DEMİRHAN

Celal Abbas BEKTAŞOĞLU

Celal BAŞARAN

Cemal AĞDAĞLI

Erdal ÖZYOL

Erdogan ÜNVERDİ

Ferhat DURMUŞ

Fevzi SOYLU

Feyzullah YILMAZER

Gürsel ÇALIT

Hasan NESİMİOĞLU

Haydar ŞAHİN

Hüsnü MERDANOĞLU

Kadim TOPTAŞ

M. Duran ÖZKAN

Mazlum HALİŞÇELİK

Müslüm ERTEKİN

Nusret KAYA

Resul GÖZÜTOK

Sadık GÖKGÖZ

Sadık ŞİMŞEK

Satı YILDIRIM KALKAN

Seyfullah KOÇ

Teberik DÜZGÜN

Veli KARGIN

Yakup ATASITÜRK

Zeynep KAÇMAZ

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. A. Hussein ABDULAMEER	Bağdat Üniversitesi (IRAK)
Prof. Dr. Ali YAMAN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Armağan COŞKUN ELÇİ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Cenksu ÜÇER	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Frances TRIX	Indiana University (ABD)
Prof. Dr. Fuat BOZKURT	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Fuzuli BAYAT	Milli Elmler Akademi(AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Gıyasettin AYTAŞ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Güray KIRPIK	Türk Tarih Kurumu
Prof. Dr. Harun YILDIZ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan ONAT	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Irene MARKOFF	York University (KANADA)
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA	Tarnovo University (BULGARİSTAN)
Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Av. Prof. Dr. Necdet BASA	Türkiye Barolar Birliği
Prof. Dr. Nilgün ÇIBLAK COŞKUN	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Refik TURAN	Türk Tarih Kurumu
Prof. Dr. Rıza AYHAN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Şahin FİLİZ	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Milli Savunma Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf TEKİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Caner IŞIK	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Cenk GÜRAY	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Erdal AKSOY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Hiroki WAKAMATSU	Toros Üniversitesi
Doç. Dr. Marcello MOLLİCA	Pisa Üniversitesi (İTALYA)
Doç. Dr. Murat Cem DEMİR	Munzur Üniversitesi
Doç. Dr. Namıq MUSALI	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem BAYRAK CÖMERT	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Iurii AVERIANOV	Rusya Bilimler Akademisi (RUSYA)
Dr.Öğr.Üyesi Abdülkadir YELER	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Fahri MADEN	Kastamonu Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Zekeriya IŞIK	Hitit Üniversitesi

Dr. Metin ÖZASLAN
Dr. Nevena GRAMATİKOVA
Dr. Seda DÜZYOL YILMAZ
Ali Rıza ÖZDEMİR
Elvan SEVİM
Eşref DOĞAN
Hamza AKSÜT
Hüseyin DEDEKARGINOĞLU
Hüseyin ÖZCAN
İbrahim BAHADIR
Mehmet DEMİRTAŞ
Mustafa DÜZGÜN
Mustafa TİMİSİ
Namık Kemal ZEYBEK

Ankara Kulübü Derneği
Liberal Enteg. Vakfı (BULGARİSTAN)
İstanbul Üniversitesi
Araştırmacı-Yazar
TRT (Türk Halk Müziği)
Cem Vakfı Malatya Şb.
Araştırmacı-Yazar
Dede Garkın Ocağı
El Mustafa Üniversitesi (İRAN)
Araştırmacı-Yazar, Tarihçi
Sücaaddin Veli Ocağı
Araştırmacı-Yazar, Dede (İSVEÇ)
Eski Siyasetçi
Eski Kültür Bakanı

İÇİNDEKİLER

SAFEVÎ HANEDANININ KÖKENİ: TARİKATTAN SALTANATA GİDEN YOL.....	19
Doç. Dr. Namiq MUSALI	
DİNİ MEKÂNDA KUTSALIN TASFİYESİ: TEKKEDEN CEMEVİNE GEÇİŞ ..	43
İbrahim BAHADIR	
İTALYA'DA ALEVÎ VARLIĞI: TOKAT'TAN YİRMİ BEŞ TÜRK	58
Doç. Dr. Marcello MOLLICA	
ALEVİLERİN İLK SİYASİ PARTİSİ (Türkiye Birlik Partisi)	59
Mustafa TİMİSİ	
BULGARİSTAN DELİORMAN ve DOĞU RODOPLARDA ZAKİRLİK GELENEĞİ: NEFESLER ve YENİ GÖRÜŞLER.....	72
Prof. Dr. Irene MARKOFF	
OTMAN BABA VELÂYETNAMESİNDE İNSAN ve TANRI	73
Dr. Nevena GRAMATİKOVA	
TARİHİ KAYNAKLAR IŞIĞINDA BEKTAŞİLİK.....	75
Dr. Öğr. Üyesi Fahri MADEN	
DÜNYAYA EVRENSEL BİR MİRAS OLARAK HACI BEKTAŞ VELİ HOŞGÖRÜSÜ	137
Prof. Dr. Gıyasettin AYTAŞ	
SEMAH GELENEĞİNİN İSLAM ORTA ÇAĞI SONRASI ANADOLU'DAKİ KÖKLERİ: VAHDET-İ MEVCUT GELENEĞİ VE TANRISAL BİLGİNİN BİR TEZAHÜRÜ OLARAK HZ. ALİ.....	155
Doç. Dr. Cenk GÜRAY	

ALEVÎ İNANCINDA MÜZİĞİN CAN BULMASI ve BİRLEŞTİRİCİ GÜCÜ	182
Elvan SEVİM	
ANADOLU'DA ALEVÎ İSMİYLE NİTELENDİRİLEN GRUPLAR ÜZERİNDE AHMED YESEVÎ VE YESEVÎLİĞİN ETKİLERİ.....	183
Prof. Dr. Cenksu ÜÇER	
HORASAN MARİFETİ ve SAFEVİLER: ALEVİLERİN SAFEVİLEŞTİRİLMESİ, DEDE GARKIN HALİFESİ ŞEYH OSMAN ve HATIRLATTIKLARI.....	223
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN – Öner ATAY	
SOSYAL ANTROPOLOJİ AÇISINDAN ALEVİLİKTE EVLİYA İNANCI	241
Doç. Dr. Hiroki WAKAMATSU	
XIX. YÜZYILIN EHL-İ HAK ŞAİRİ SEYİD EBÛL KASIM NEBATÎ.....	243
Prof. Dr. Fuzuli BAYAT	
TÜRK İNANCI, AHMET YESEVÎ ALEVİLİK İNANCI.....	271
Namık Kemal ZEYBEK	
ALEVÎ-BEKTAŞÎ VELÂYETNAMELERİNİ NASIL OKUMALI?	285
Ali Rıza ÖZDEMİR	
GELENEKSEL ALEVÎ KAYNAKLARINDAN MODERN LİTERATÜRÜNE ALEVİLİĞİN KÖKENİ TARTIŞMALARI.....	307
Prof. Dr. Ali YAMAN	
BALKAN COĞRAFYASINDA ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK: FARKLI OCAK VE SÜREKLER.....	325
Prof. Dr. Harun YILDIZ	
TAHTACI YOL ve ERKÂNINDA DÖRT KAPILI AHİRET KARDEŞLİĞİ.....	351
Prof. Dr. Nilgün ÇIBLAK COŞKUN	
ALEVİLİK ARAŞTIRMALARINDA YARATTIĞI PROBLEMLER	353
Hamza AKSÛT	

19. YÜZYILDA ZAVİYELERİN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMLERİ ÜZERİNDEN BEKTAŞÎLİK: ÇORUM ÖRNEĞİ.....	363
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya IŞIK	
ALEVÎ ÖRGÜTLENMESİ.....	381
Hüseyin DEDEKARGINOĞLU	
ALEVÎ TEOLOJİSİNE GÖRE ALEVÎLER.....	393
Doç. Dr. Caner IŞIK	
ALEVÎLİKTE YOL, ERKAN, EDEP.....	419
Mustafa DÜZGÜN	
CEM RİTÜELLERİNİN KUR'AN'SAL DAYANAĞI.....	421
Mehmet DEMİRTAŞ	
ALEVÎLİK KAVRAMI ve ALEVİLİĞİN ÖZÜ.....	439
Hüseyin ÖZCAN	
KURAM-EYLEM BAĞLAMINDA TÜRK AYDINLANMASI: AHİ EVREN ve AKILIK (AHİLİK).....	451
Prof. Dr. Şahin FİLİZ	
KUTSAL ANMALAR BAĞLAMINDA GADİR HUM'U" BİRBİRİNE GEÇME" OLARAK OKUMANIN İMKÂNI	467
Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR	
MODERNLEŞEN ALEVİLİKTE SİYASALLAŞMA ve SİYASİ PARTİLERLE İLİŞKİLER.....	485
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir YELER	

SAFEVÎ HANEDANININ KÖKENİ: TARİKATTAN SALTANATA GİDEN YOL

Doç. Dr. Namiq MUSALI*

Özet

Her ne kadar modern tarihçilikte Safevî hanedanı ataları farklı etnik kökenlere dayandırılmaya çalışılmışsa da, “*Safvetü’s-Safâ*”, “*Fütûhât-ı Şâhî*”, “*Şeyh Safi Tezkiresi*”, “*Târîh-i Âlemârâ-yı Abbâsî*”, “*Silsiletü’n-Neseb-i Safeviyye*”, “*Târîh-i Âlemârâ-yı Şâh İsmâ’îl*”, “*Cihângüşâ-yı Hâkân-ı Sâhib-kırân*”, “*Huld-i Berîn*”, “*Kutub-nâme*” vs. gibi birinci el kaynaklarda Safevîlerin Türk oldukları belirtilmektedir. Bunun yanı sıra daha Şeyh Safi döneminden itibaren bu ailenin seyitlikle bir bağlantısının bulunduğu vurgu yapılmaktadır. Çalışmamızda bir taraftan Safevî sülalesinin kökeni üzerinde dururken, diğer taraftan da onların tarikattan saltanata giden yolunu ele alacak, bu süreci engelleyen ve destekleyen faktörleri belirlenmeye çaba göstereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Safi, Şah İsmail, Safeviyye, Erdebil, Kızılbaş

---

* Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kastamonu/Türkiye

Giriş

Gerek Azerbaycan ve Anadolu Türkleri üzerindeki derin etkileri, gerekse de Yakın ve Orta Doğu'nun politik, sosyal ve kültürel hayatında üstlendiği mühim roller göz önünde bulundurulduğu zaman Erdebil Tekkesi'nin Türk-İslâm tarihinde özel bir yere sahip olduğu görülmektedir. Safevî şeyhlerinin kökeni ve faaliyetleri üzerine Doğu'da ve Batı'da çok sayıda çalışmalar yapılmış ve bu problem, tarihçilerin gündemini daha uzun süre meşgul edecek gibi gözüküyor. Bildirimizde, özellikle ana kaynaklardaki bilgileri inceleyerek, konu ile ilgili kendi bakış açımızı ortaya koymaya çalışacağız¹.

1. Hanedanın Nesebiyle İlgili Görüşler

Safevî hanedanı kendi adını Şah İsmail Hatâyî'nin altıncı kuşaktan cediti olan ve Güney Azerbaycan'ın Erdebil şehrinde büyük bir sufi tarikatının temellerini atan Şeyh Safiyeddin İshak'ın (1252–1334) adından almıştır. İsmi geçen ünlü şeyhin menkıbevi biyografisi İbn Bezzâz lakabıyla tanınan Tevekkülî b. İsmail b. Hacı Muhammed el-Erdebîlî tarafından "*Safvetü's-Safâ*" isimli eserde (M. 1358) geniş bir biçimde anlatılmıştır². Orijinalde Farsça olan bu eser I. Şah Tahmasb zamanında, H. 949 / M. 1542–43 yılında Mevlânâ Muhammed b. Hüseyin Kâtip Neşâtî tarafından "*Şeyh Safi Tezkiresi*" adıyla Azerbaycan Türkçesine tercüme edilmiştir³. Safevî hanedanının nesebi için diğer önemli bir kaynak Şeyh Safi'nin mürsidi Şeyh Zâhid'in soyundan gelen Pîrzâde Şeyh Abdal oğlu

¹ Bu çalışmamızın müsveddesi, daha yayın aşamasına girmeden önce araştırmacı-yazar A. R. Özdemir'in ricası üzerine benim tarafımdan kendisine iletilmiş ve o, Şah İsmail'den bahseden kitabında benim bildiriime atıfta bulunarak, kendime de şükranlarını sunmuştur (A. R. Özdemir. Türk Hakanı Şah İsmail, Ankara, 2018, s.57, dipnot No. 75). Bildirimizde bazı kaynaklardan yapılan alıntıların A. R. Özdemir'in eserindeki alıntılar ile benzerlik göstermesi, bu sebeptendir.

² Erdebîlî, İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ* der tercüme-i ahvâl ü akvâl ü kerâmât-ı Şeyh Safiyeddin İshâk Erdebîlî (mukaddime ve tashîh: G. R. Tabâtabâyî Mecd). Tebriz, 1373. Serap Şah, ismi geçen eser üzerine kapsamlı bir doktora çalışması yapmış ve bu kaynağı Türkçeye kazandırmıştır (S. Şah. *Safvetü's-Safâ*'da Safiyyüddin-i Erdebîlî'nin hayatı, tasavvufî görüşleri ve menkıbeleri. Yayınlanmamış doktora tezi. I. ve II. ciltler. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2007).

³ Şeyh Safi Tezkiresi (*Safvetü's-Safâ*'nın XVI. asır Türk tercümesi). Tertipçiler ve neşre hazırlayanlar: M. Nağışoğlu, S. Cabbarlı, R. Şeyhzamanlı. Bakü, 2006.

Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin Şah Süleyman döneminde (1666–1694) kaleme aldığı “*Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*” isimli eseridir⁴.

Gerek “*Safvetü's-Safa*”da, gerekse de birçok diğer Safevî kaynaklarında bu hanedanın atalarının hayat hikâyelerinin anlatımı Şeyh Safiyeddin'in yedinci kuşaktan cediti olan Firuzşah Zerrinkulah'la başlar. Safevî müellifleri hanedanın nesebini anlatırken bu zatın yedinci Şii imamı Musa el-Kâzım hazretlerinin soyundan geldiğini belirtir ve bu konuda şecerelere yer verirler. “*Safvetü's-Safa*”da yer almış bilgilere göre, Şeyh Safiyeddin'in kendisi seyit olduğunu belirtmesine rağmen şeceresinin nasıl olduğu konusunda bir fikir sahibi değildi⁵. Kimi araştırmacılar bu yüzden Safevîlerin seyitliğini şüphe altına alarak, bu hanedanın hâkimiyete geldikten sonra kendi iktidarına güç katmak için seyitlikle ilgili şecerelere yer verdiklerini ifade etmişler⁶. Örneğin, M. Mazzaoui, “Firuzşah'tan Şeyh Safi'ye kadar uzanan nesepname genelde sahih olsa da, Firuzşah'ı yedinci imam Musa el-Kâzım'a bağlayan şecere sonralar Safevî sarayında yaşamış müelliflerin işidir” şeklinde açıklama yapmaktadır⁷. İran'da Fars milliyetçiliğine dayanan Pehlevî hanedanının hâkimiyeti döneminde A. Kesrevî Safevîlerin seyitliğini inkâr etmeye ve bu hanedanı İranî gruplara bağlamaya yönelik bir çalışma yaptığı hâlde⁸, İslâmî yönetimin var olduğu çağdaş İran'da Safevîlerin seyitliğini ispat eden araştırmaların yürütüldüğünü görmekteyiz⁹.

⁴ Zâhidî, Şeyh Hüseyin peser-i Şeyh Abdâl Pîrzâde. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*. Berlin, 1924.

⁵ Erdebîlî, İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s.71-72; S.Şah, a.g.e., s.224–226.

⁶ Bkz.: M. Abbaslı. “Safevîlerin Kökenine Dair”, *TTK: Belleten*, Sayı: 158, Ankara, 1976, s.287–329.

⁷ M. Mazzaoui. *Peydâyeş-i devlet-i Safeviyye* (tercüme: Y. Âjend). Tahran, 1363, s.126.

⁸ A. Kesrevî. *Şeyh Safi ve Tebâreş*. Tahran, 1323.

⁹ A. Haydarî, N. B. Bîdhendî. “Niğâhî be mevzû-yi siyâdet-i Şeyh Safiyeddîn-i Erdebîlî”, *Târîh der âyine-i pejuheş, Tâbestân-ı 1390, şomâre-i 30*, s.59–82. Bu iki araştırmacı Britanya Müzesi'nde bulunmuş “Erdebil şeyhlerinin neseppnamesi” isimli bir şecereyi yayımlamışlar. Onların görüşüne göre, bu neseppname Safevîlerin günümüze ulaşmış en eski şeceresi olup, 1460'lı yıllarda Ali b. Kasım b. Hamza b. Ali b. Muhsin el-Hüseyin el-Musevî en-Necefi tarafından tertip edilmiştir. Bu şecerede Erdebil şeyhlerinin soy ağacı İmam Musa el-Kâzım'ın oğlu Hamza'ya dayandırılmaktadır.

Safevî kaynaklarında yer almış şecerelerde çelişkilerin olduğu gözlemlenmektedir. Birçok kaynaklarda¹⁰ Firuzşah'ın nesebi İmam Musa el-Kazım'ın oğlu Ebû'l-Kasım Hamza'ya kadar götürüldüğü hâlde, bazı kaynaklarda¹¹ onun soyağacı ismi geçen imamın diğer bir oğlu İbrahim'e dayandırılmaktadır. Fakat Safevîlerin seyitliğiyle ilgili kaynaklarda yerini almış en meşhur şecere Ebû'l-Kasım Hamza'ya ulaşan şecere dir: Şeyh Safiyeddin İshak b. Eminateddin Cebrail b. Salih b. Kutbuddin b. Salaheddin Reşid b. Muhammed el-Hafız b. Ivâz el-Havâs b. Firuzşah Zerrin Külâh b. Muhammed b. Şerefşah b. Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. İbrahim b. Cafer b. Muhammed b. İsmail b. Muhammed b. Ahmed A'râbî b. Ebû Muhammed el-Kasım b. Ebû'l-Kasım Hamza b. İmam el-Hümâm Musa el-Kazım¹².

Bazı araştırmacılar Safevî hanedanının kökeni meselesini Firuzşah'ın nereden geldiği sorusu üzerinden çözümlenmeye teşebbüs etmiş, bu vesile ile Safevîleri Arap, Kürt ve Fars kökenlerine bağlamaya çalışmışlardır. Tarih biliminde Firuzşah'ın Güney Arabistan'dan (Yemen'den)¹³, Kürdistan'dan¹⁴, Fars'tan¹⁵ ve Horasan'dan¹⁶ göç ederek Azerbaycan'ın Erdebil bölgesine geldiği yönünde iddialar ortaya atılmıştır.

¹⁰ Erdebîlî, İbn Bezzâz, Safvetü's-Safâ, s.70; Herevî, Emîr Sadreddîn İbrâhîm Emînî. Fütûhât-i Şâhî (tashîh ü ta'lik ü tevzîh ü izâfât: M. R. Nesîrî). Tahran, 1383, s.1-2; Hâdemîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn el-Hüseynî. Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer (bâ mukaddime-i C. Hümâyî). IV. c., Tahran, 1333, IV. c., s.409-410; Kazvînî, Budak Münşî. Cevâhirü'l-Ahbâr (mukaddime yü tashîh ü ta'likât: M.Behrâmnejâd). Tahran, 1378, s.102-103; el-Kumî, Kâdî Ahmed b. Şerefeddîn el-Hüseynî el-Hüseynî. Hulâsatü't-Tevârîh (tashîh: İ. İşrâkî). I.c. Tahran, 1383, s.8; Türkman, İskender Bey. Târîh-i 'Âlemârâ-yı 'Abbâsî (müellif-i mukaddime ve gerdâverende-i fihrist: İ. Afşar). I. c. Tahran, 1382, s.7; İsfahânî, Muhammed Yusuf Vâlih. Huld-i Berîn (be kûşîş-i M. H. Mu-haddis). Tahran, 1372, s.15-16.

¹¹ Kazvînî, Mirzâ Muhammed Tâhir Vahîd. Târîh-i Cihânârâ-yı 'Abbâsî (mukaddime, tashîh ve ta'likât: Seyyid Sa'îd Mîr Muhammed Sâdık). Tahran, 1383, s.21; Şamlu, Velikulu Bey. Kısâsü'l-Hâkânî. İran İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi, 2155 No'lu yazma nüsha, s.13; Târîhçe-i Safevîyân (ez nüsha-i kitâbhâne-i Asgar Mehdevî), Defter-i târîh: Mecmua-yı esnâd ve menâbe-i târîhî be kûşîş-i İ. Afşar, II. c., Tahran, 1380, s.11.

¹² Zâhidî, Şeyh Hüseyin. Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye, s.10-11.

¹³ W. Hinz. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*. Ankara, 1992, s.5,109; F. Musevî. *Târîh-i Erdebîl ve Dânişmendân*. I. c. Necef, 1347, s.277.

¹⁴ A. Kesrevî. *Âzerî yâ zebân-ı bâstân-ı Âzerbâygân*. Tahran, 1304, s.26; Z.V.Togan. "Sur l'origines des Safawides", *Melanges Louis Massignon*, t. III, Damascus, 1957, p.345-357;

Azerbaycanlı bilim adamı M. Abbaslı "*Safvetü's-Safâ*" üzerinde yürütüldüğü kapsamlı araştırmaların sonucunda Firuzşah'ı Türk olmayan topluluklara bağlamanın yanlışlığına vurgu yapmış ve Safevîlerin Türk kökenli olduğunu tespit etmiştir¹⁷. Ayrıca O. Efendiyev, V. V. Barthold, İ. P. Petruşevsky, Y. Rypka, D. Ayalon, J. R. Walsh, B. Lewis, R. Nur, A. Caferoğlu, İ. H. Uzunçarşılı, H. Algar, F. Başar, M. Yaman, S. Şah vd. gibi araştırmacılar Safevîlerin Türk olduğu görüşünü savunmuşlardır¹⁸. B. Cevanşir ve E. Necef, Firuzşah'ın aslen Horasan Türklerinden olup, Erdebil'e yerleştiğini öne sürmüşlerdir¹⁹.

- C. E. Bosworth. *Musulmanskiye dinastii: spravoçnik po xronologii i geneologii* (perevod s angliyskogo i primeçaniya P.A.Gryazneviça). Moskva, 1971, s.266.
- ¹⁵ R. Ghirshman, V. Minorsky and R. Sanghvi. *Persia – the Immortal Kingdom*. London, 1971, p.140.
- ¹⁶ G. Server. *Târîh-i Şâh İsmâ'îl* (terc: M. B. Ârâm ve A. Gaffârîferd). Tahran, 1384, s.23.
- ¹⁷ M. Abbaslı. "K voprosu o proisxojenii Sefevidov", *İzvestiya Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR* (seriya literaturı, yazıkı i iskusstva), Bakü, 1973, No. 2, s.36-53; M. Abbaslı. "Safevîlerin kökenine dair", *TTK: Belleten, Sayı: 158*, Ankara, 1976, s.287-329.
- ¹⁸ O. Efendiyev. *Azerbaydjanskoye gosudarstvo Sefevidov v XVI veke*. Bakü, 1981, s.39-41; V. V. Barthold. *İran: istoričeskiy obzor*. Taşkent, 1926, s.45; V.V.Barthold. *Soçineniya*. Tom II, çast I. Moskva, 1963, s.748,780; İ. P. Petruşevsky. "Gosudarstva Azerbaydjana v XV veke", *Sbornik statey po istorii Azerbaydjana*, I vipusk, Bakü, 1949, s.205; J. Rypka. *İstoriya persidskoy i tadjikskey literaturı* (perevod s çeşşkogo K. A. Kondraşeva i P. A. Kleyner). Moskva, 1970, s.275; D.Ayalon. *Gunpowder and firearms in the Mamluk Kingdom*. London, 1956, p.109; J. R. Walsh. "The Historiography of Ottoman-Safavid Relations in 16-th and 17-th Centuries", *Historians of the Middle East*, Oxford University Press, 1962, p.204; B. Lewis. *Ortadoğu*. Çev. S. Kölay. Ankara, 2003, s.130; R. Nur. *Türk Tarihi*, V. c., İstanbul, 1923, s.114; A. Caferoğlu. "Azerbaycan tarihine umumî bir bakış", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*. I c., Sayı: 1. İstanbul, 1932, s.13; İ. H. Uzunçarşılı. *Osmanlı Tarihi*. II. c. Ankara, 1988, s.225; H. Algar. *İslâm Devriminin kökleri* (çeviren: M. Ç. Demirhan). Ankara, 1990, s.22; F. Başar. "*Safevîler*", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IX. c. İstanbul, 1992, s.543; M. Yaman. *Erdebilli Şeyh Safi ve Buyruğu*. İstanbul, 1994, s.18; E. Güngör. *Tarihte Türkler*. İstanbul, 1995, s.259; S. Şah, a.g.e., I c., s.26-33. Cambridge Üniversitesi'nde yayınlanmış "İran Tarihi"nin müelliflerinden olan X. De Planhol da Safevîleri Karakoyunlular ve Akkoyunlular gibi Türk hanedanı olarak görmektedir (bkz.: R. A. Muganlinsky. *Azerbaydjanskiye gosudarstva XV-XVI vv. v angliyskoy istoriografii*. Avtoreferat kandidatskoy dissertatsii. Bakü, 1997, c.16,21).
- ¹⁹ B. Cevanşir, E. Necef. "Giriş: Türk Halk İslam Anlayışına Göre Kızılbaşlık ve Şah İsmail Hatâ'î", *Şah İsmail Hatâ'î Külliyyatı*, İstanbul, 2006, s.99-103.

Başta “*Safvetü’s-Safâ*” olmak üzere birçok Safevî kaynaklarında hanedanın ulu atası Şeyh Safî’nin Türk olmasıyla ilgili somut bilgiler bulunmaktadır. “*Safvetü’s-Safâ*” da ve onun Türkçe tercümesi olan “*Şeyh Safî Tezkiresi*”nde Şeyh Safî defalarca “Türk pîri” diye anılmaktadır. İsmi geçen kaynaklarda bu yönde yer almış bazı bilgilere göz atmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz:

1. olgu: “Bir gün Şeyh (k.s.), oturmuştu ki mihrabın duvarı çatladı. Biri oradan çıkıp, Şeyh’i çağırdı: “Ey Türk pîri!” Şeyh (k.s.)’e Türk pîri derlerdi”²⁰.

“Bir gün Hazret-i Şeyh oturur iken gördü kim mihrâbun dîvârı yanılıb bir kimse çıhub Hazret-i Şeyh’e hitâb etdi kim “Ey Türk pîri!” ve ol çağ Şeyh’e “Türk pîri” derlerdi”²¹.

2. olgu: “Şeyh o adamı dinlemeye başladığı zaman (Şeyh’e) şöyle dedi: “Türk pîri! Hazır ol ki üç günden sonra asla namaz kılamayacaksın. Öğlen namazında ölecek ve bu dünyadan göçeceksin. Senin ömrün sona ermiştir”²².

“Nâgâh bir kişi hem böyle dîvârdan çıhup dedi: Ey ibâdetlü Türk pîri! Neşün melûl-hâtır oturubsan ve gönlün neden ötürü meşgûldür?”²³.

3. olgu: “Şeyh (k.s.), kendi ahvâl, vâkia ve makâmâtını ona anlattı. Emîr Abdullah (rh.a.), uzun bir süre sessiz kaldı, başını eğdi. Sonra başını kaldırdı ve dedi: “Ey Türk pîri! Bizim himmet kuşumuz bu yere kadar uçmamıştır”²⁴.

“Hazret-i Şeyh kendünün ahvâli ve vâkiât ile mukaddemâtı ana arz etdi. Emîr Abdullah (rh.a.) bir saat dinc olub, susub, başını aşağı salub, pes mübârek başını kaldırub, yukarı eyleyüb dedi: Ey Türk pîri! Bizim himmetimizin kuşu buraya dengic uçmayubdur”²⁵.

4. olgu: “Emîr Abdullah, onun bu hâlini gördüğünde: “Ey Türk pîri! Şark âleminden garp âlemine kadar, senin bu rüyanı ve hâlini halledebi-

²⁰ Erdebîlî, İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s.100; S.Şah, a.g.e., I. c., s.253.

²¹ Şeyh Safî Tezkiresi, s.67.

²² Erdebîlî, İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s.100; S.Şah, a.g.e., I. c., s.254.

²³ Şeyh Safî Tezkiresi, s.68.

²⁴ Erdebîlî, İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s.105; S.Şah, a.g.e., I. c., s.259.

²⁵ Şeyh Safî Tezkiresi, s.71.

lecek kişi, Şeyh Zâhid-i Gîlânî (k.r.)'den başkası değildir. Senin derdinin dermanı ancak onun irşat şifahanesinde" dedi"²⁶.

"Emîr Abdullah çün Şeyh'ün iztirâbı gördi, dedi: "Ey Türk pîri! Âlemin şarkından garba dekin kimse kim senin vâkıalarınun ta'bîrin eyleye, müşkül işlerini hall kıla, kimse yohdur, Şeyh İbrâhîm Zâhid Gîlânî'den özge hâsıl olmaz"; "Pes Emîr Abdullah dedi: Ey Türk pîri! Sen oraya varmak gerekse kim meşrikden mağribe dekin kimse ki bu ma'nîden haberdar ola, andan özge yohdur"²⁷.

5. olgu: "Pes veda sebebi ilen anun huzûruna vardı. Şeyh Sa'dî öz as-hâbına dedi: Bu Türk pîri sefere varur, teberrükler ilen hediyyeler hazretine îsâr etmek vacibdür"²⁸.

6. olgu: "Ona Türklerin Pîri diyorlardı"²⁹.

7. olgu: "Pîre Ahmed Pernîkî Germrûdî, Mevlânâ İsmâ'îl (rh.a.)'den anlattı ki o dedi: Mevlânâ İzzeddîn Merâğî (rh.a.) ile Şeyh (k.s.)'in huzurundaydım. Güzel sözlerle meşguldü. O sırada buyurdu ki "Ey halifeler topluluğu! Hâce Sadreddîn'e dua edin ki Şeyh Zahîd'in tahtı ve ben Türkoğlu Türk'ün tahtını o kendi gücü ile kendisi için aldı ve herkese galip geldi"³⁰.

"Bernîklü Pîre Ahmed rivâyet kıldı Mevlânâ İsmâ'îl'den kim ol dedi: Marâğâlu Mevlânâ İzzeddîn ilen Hazret-i Şeyh'in (k.s.) kulluğunda idük ve Hazret-i Şeyh (k.s.) dil-pezîr kelimâta meşgûl idi. Sözü ortasında dedi: Halifeler! Hâce Sadreddîn'e duâ kılınız kim Şeyh Zâhid'in tahtı ile menüm yerimi bir Türk'ün oğlı aparmış idi"³¹.

I. Şah Abbas'ın ünlü saray tarihçisi İskender Bey Münşî (1560–1634) de kendi eserinde Şeyh Safî'nin Şiraz gezisi sırasında Fars şeyhleri tarafından "Türk genci" adlandırıldığıнын altını çizmektedir: "Hazret-i Şeyh Safiyeddin kendi durumunu ona söyledi. Emîr Abdullah biraz düşünceye daldıktan sonra başını kaldırdı ve dedi: Ey Türk genci! Çalışkanlık,

²⁶ Erdebîlî, İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s.105; S.Şah, a.g.e., I. c., s.260.

²⁷ Şeyh Safî Tezkiresi, s.72.

²⁸ Şeyh Safî Tezkiresi, s.73.

²⁹ Erdebîlî, İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s.961-962; S.Şah, a.g.e., II c., s.344.

³⁰ Erdebîlî, İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s.1122; S.Şah, a.g.e., II. c., s.497.

³¹ Şeyh Safî Tezkiresi, s.826.

riyazet ve yüksek ahvâl sâyesinde senin için hâsıl olanlar şimdiye kadar bizim basiret gözümüze ulaşmamıştır”³².

Doktora tezimizin konusunu teşkil eden, H. 1086 / M. 1675–76 yılında Farsça kaleme alınmış anonim “*Târîh-i ‘Âlemârâ-yı Şâh İsmâ’îl*” isimli eserde de Şeyh Safi ve babası Emineddin Cebrail Türk olarak hatırlatılmaktadır³³:

“Diyorlar ki, Seyit Cebrail de halkı doğru yola davet etti ve şerefli ömründen otuz yıl geçtikte sefere çıkmayı karara alarak, Şiraz semtine hareket edip, derviş kılığında kendisini Şiraz’a dâhil etti. Dervişlerin gözü onu aldığı anda öyle bir Türk dervişini gördüler ki Tanrı’nın nurunun parlaklığı onun cemâlinden parlıyor ve ışıldıyordu”³⁴.

“Mevlânâ’nın zaviyesinin kapısına vardığında ve Mevlânâ’nın gözü Hazret-i Şeyh’in (Şeyh Safi’nin – N.M.) cemâline baktığında onun bir Türk oğlu olduğunu gördü”³⁵.

“Şeyh Zâhid’in âdeti şöyleydi ki mübarek Ramazan ayı başladığında kendi çilehanesine gider, bayram gününe kadar hiç kimse onu görmezdi ve orada ibadetle meşgul olurdu. O zaman anladı ki Şeyh Safi gelmiştir. Kendisinin Şeyh Cemâleddîn isimli büyük oğluna dedi: Zaviyenin ortasına git! Orada böyle bir giyside, böyle bir özellikte bir Türk genci vardır ki ömründe ilk kez buraya gelmiştir ve namaz kılmaktadır. Ona selam verip söyle ki babam Şeyh Zâhid seni çağırıyor”³⁶.

“Bayram günü müritler gördüler ki Şeyh (Zâhid – N. M.) Türk gencin (Şeyh Safi’nin – N. M.) elinden tutup evden çıktı. Müritleri kıskançlık bürüdü, onların her biri bazı sözler söylediler. Şeyh (Zâhid – N. M.) marifet nuruyla anlayıp dedi ki bu gencin hakkında aklınızda şüpheye yer bırakmayınız!”³⁷.

I. Şah İsmail’in saray tarihçisi olan Heratlı İbrahim Emînî’nin “Fütûhât-ı Şâhî” isimi eserinde, Bicen isimli bir müellif tarafından yazıldığı tahmin edilen “*Cihângüşâ-yı Hâkân-ı Sâhib-kırân*” isimli kaynakta ve Mir-

³² Türkman, İskender Bey. *Târîh-i ‘Âlemârâ-yı ‘Abbâsî*, s.12.

³³ N. Musah. I. *Şah İsmail’in Hâkimiyeti* (“*Târîh-i ‘Âlemârâ-yı Şâh İsmâ’îl*” eseri esasında). Bakü, 2011, s.91–92.

³⁴ *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ’îl* (bâ mukaddime yü tashîh ü ta’lîk-i A.M. Sâhib), Tahran, 1349, s.6.

³⁵ *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ’îl*, s.8.

³⁶ *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ’îl*, s.9; *Âlemârâ-yı Safevî* (be kûşîş-i Y.Şükrî), Tahran, 1350, s.11.

³⁷ *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ’îl*, s.10; *Âlemârâ-yı Safevî*, s.12.

za Muhammed Yusuf Vâlih Kazvî'nin "*Huld-i Berîn*" isimli kitabında da Şeyh Safi "Türk pîri" ve "Türk genci" diye anılmaktadır³⁸. Şeyh Safi'nin müürşidi Şeyh Zâhid'in soyundan gelen Pirzâde Şeyh Abdal'ın oğlu Şeyh Hüseyin Zâhidî, Şah Süleyman döneminde (1666-1694) Safevîlerin nesebi üzerine yazdığı "*Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*" isimli değerli eserinin iki yerinde Şeyh Safi'yi "Türk pîri" olarak tanıtmıştır³⁹. Şeyh Safi'nin müürşidinin soyundan geldiği ve ailesiyle Safevîler arasındaki bağlantılar yüzyıllara dayandığı için Safevî atalarının hikâyesini iyi bilen Şeyh Hüseyin'in sunduğu bu bilgiler çok manidar ve dikkate değer bilgilerdir. Safeviyye tarikatının ana kitaplarından sayılan "Kara Mecmua"da Şeyh Safi'nin öz dilinin Türkçe olduğu ve müritlerine bu dilde konuşma yaptığı açık bir şekilde belirtilmektedir⁴⁰.

Kendi zamanında Şeyh Safi "Türk pîri" olarak anıldığı gibi Safevî döneminde Ehl-i Hakk topluluğuna bağlı olan Azerbaycanlı şair ve ozan Dede Sâil de "*Kutûb-nâme*" isimli manzum eserinde Şah İsmail Hatâyî'yi "Türkistan'ın piri" olarak tanımlamaktadır⁴¹.

Fakat ne ilginçtir ki Safevîlerin atalarını Türk diye tanımlayan bu müelliflerin hiçbirisi onların seyitliğini inkâr etmiyor, hatta bu konuda şecerelelere yer veriyorlar. Bu duruma açıklık getirmeye çalışan Y. Küçükdağ ve B. Dedeyev, Safevîlerin seyit olması görüşünün doğruluğunu savunmakla beraber Şeyh Safi zamanında bu ailenin tamamen Türkleşmiş olduğu ve bu yüzden kaynaklarda Türk olarak anıldığı şeklinde yorum yapmışlardır⁴². Şecere ile ilgili ortaya çıkan tüm çelişkilere ve tartışmalara rağmen "*Safvetü's-Safâ*"ya göre daha Şeyh Safi zamanında Safevîlerin seyitliğiyle ilgili rivayetlerin olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Fakat Safeviyye tarikatının siyasallaşması sürecinin bir sonucu olarak hanedanın atalarının seyit soyundan geldiği yönünde bilgilerin siyasi bir mahiyet kazandığı ve sonradan ortaya çıktığı tahmin edilen seyitlik şecerelelerinde Şeyh Safi ve İmam Musa el-Kazım arasında kuru-

³⁸ Herevî, Emîr Sadreddîn İbrâhîm Emînî. *Fütühât-i Şâhî*, s.16; *Cihângüşâ-yı Hâkân* (Târîh-i Şâh İsmâ'îl). Mukaddime ve peyvesthâ: A.Muztarr. İslâmâbâd, 1986, s.15-16; İsfahânî, Muhammed Yusuf Vâlih. *Huld-i Berîn*, s.27.

³⁹ Zâhidî, Şeyh Hüseyin. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, s.19-20.

⁴⁰ Erdebîlî, Şeyh Safiyeddîn. *Kara Mecmua* (tedvîn eden: H.Düzgün). Tahran, 1380, s.108.

⁴¹ N. Musalı. Rus oryantalistlere göre Ehl-i Haklar. İstanbul, 2013, s.302.

⁴² Y. Küçükdağ, B. Dedeyev. "Safevîlerin nesebine farklı bir bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009, Sayı: 2/6, s.415-424.

lan soy bağlantısının Safevîlerin iktidarı ele geçirerek Şiiliği devlet politikası hâline getirmesiyle beraber siyasi amaçlarla kullanıldığı da başka bir gerçektir. Çünkü “Şiilik hiçbir zaman sadece dinî bir öğreti olarak kalmamış ve daima Hz. Ali soyunun önderliğinde bir devlet kurulması idealiyle sıkı bir biçimde bağlantılı olmuştur”⁴³.

Böylece, Şah İsmail’in 6. ve 7. kuşaktan olan ataları – Emineddin Cebrail ve Şeyh Safiyeddin’le ilgili çok sayıda kaynaklarda yer almış bu bilgiler hanedanın Türk kavmine mensup olduğunu ve yüzyıllar boyunca Azerbaycan’ın Erdebil bölgesinde yaşadıklarını göstermektedir. Şecerelerinin sonraki dönemlerde ortaya çıkmasına rağmen daha Şeyh Safi zamanında bu ailenin seyit olduğu söylenmekteydi.

Hanedanın kökenini oluşturan bu iki temel Şah İsmail’in siyasi ve edebî yaşamında da hissedilmektedir. Nitekim Şah İsmail seyit soyunu esas almakla Hz. Ali hilafetinin devamı ve mirasçısı olarak düşündüğü saltanatını tamamen Türk oymaklarının askerî gücüne dayanarak kurmayı başarmıştı. Belki bu sebeptendir ki bir şiirinde “Şâh-ı Merdân’ın, Ali’nin âlîyem, evlâdiyem” diyerek Hz. Ali soyundan geldiğiyle övünen Şah Hatâyî diğer bir şiirinde kendisinin Türk savaşçıların beş asır boyunca Abbasî hanedanından olan Arap halifelerinin başkenti olmuş Bağdad’ı fethetmesini bu şekilde vasıflandırmıştır:

*Yettikçe tükenir Arab’ın kûy-ı meskeni,
Bağdad içinde her nice kim Türkman kopar”⁴⁴.*

Şah’ın bu beytine dayanan M. Kasımlı, “Hatâyî kendisinin manevî kökünü Hz. Ali’ye bağlasa bile Arap kökenli olmayı kabullenmiyor ve Araplara taassup hissiyle yaklaşmıyor” diye bir tespitte bulunuyor. Adı geçen bilim adamına göre, az önce zikrettiğimiz “mısralar onun yalnız Türk-Türkman oymaklarından gurur duyduğunu açık bir şekilde göstermektedir”⁴⁵.

⁴³ P. İ. Petrov. “Danniye istoçnikov o sostave voinskix kontingentov şaxa İsmaila I”, Narodı Azii i Afriki, 1964, No. 3, s.78.

⁴⁴ Hatâyî, Şah İsmail. Eserleri (tertip, mukaddime, lugat ve izahlar: A.H.Memmedov). I. c. Bakü, 1975, s.154.

⁴⁵ M. Kâsımlı. Şah İsmail Hatâyî’nin poeziyası. Bakü, 2002, s.63.

2. Firuzşah Zerrinkülâh ve Halefleri

Daha önce belirttiğimiz gibi hanedanın tarihini yazan birçok müellifler kendi anlatımlarına Zerrinkülâh ("Altın külâhlı") lakabına sahip Firuzşah'ın hayatıyla başlarlar. Onun XI. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir⁴⁶. Kimi yazarlarca Firuzşah'ın Safevî atalarından Erdebil bölgesine gelen ilk kişi olduğu ifade edilmişse de⁴⁷, diğer bazı kaynaklarda Erdebil bu zatın vatanı olarak gösterilmiştir⁴⁸.

Firuzşah hem maddi, hem de manevi açıdan zengin ve saygın birisi olarak anılmaktadır. Bu özellikleri sayesinde ünlü mutasavvıf İbrahim Edhem'in soyundan gelen bir padişah tarafından Erdebil hâkimi tayin edildiği ve altın külâhla ödüllendirildiği belirtilmektedir⁴⁹. Fakat araştırmacılar bu rivayetin gerçekte bir ilgisi olmadığı görüşündedirler⁵⁰. Bol servete ve büyük bir hayvan sürüsüne sahip olan Firuzşah bir süre sonra Erdebil'le Gilan arasında orman kenarında bulunan Rengin adlı yere göç edip ömrünü orada sona erdirmiştir⁵¹. Onun ölümünün ardından oğlu İvâz el-Havâs Erdebil'in Esferencân köyüne yerleşmiş, hem serveti, hem de bilgisiyle halka hizmet etmiş, büyük saygı görmüştür⁵².

İvâz el-Havâs'ın oğlu Muhammed el-Hafız daha çocuk yaşlarındaiken Kur'an-ı Kerim'i hıfzetmiş, güçlü bir iman sahibi olarak tanınmıştır⁵³.

⁴⁶ R. Savory. *Iran under the Safavids*. Cambridge, 1980, p.2.

⁴⁷ Bidlîsî, Şeref Hân b. Şemseddin. *Şeref-nâme* (be ihtimâm-ı V.Velyaminov-Zernov). II. c. Tahran, 1377, s.132; Kazvînî, Budak Münşî. *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s.103.

⁴⁸ Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl, s.1; Âlemârâ-yı Safevî, s.3.

⁴⁹ Herevî, Emîr Sadreddîn İbrâhîm Emînî. *Fütûhât-i Şâhî*, s.3-4; Şeyh Safi Tezkiresi, s.48; *Cihângüşâ-yı Hâkân*, s.5-6; Zâhidî, Şeyh Hüseyin. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, s.11; Türkman, İskender Bey. *Târîh-i 'Âlemârâ-yı 'Abbâsî*, s.9-10; *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, s.1-2; *Âlemârâ-yı Safevî*, s.3-5.

⁵⁰ E. G. Browne. *A History of Persian Literature in Modern Times* (A. D. 1500-1924). Cambridge, 1924, p.36; R. M. Savory. *Iran under the Safavids*, p.3-4.

⁵¹ Erdebîlî, İbn Bezzâz. *Safvetü's-Safâ*, s.72; Şeyh Hüseyin. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, s.11.

⁵² Herevî, Emîr Sadreddîn İbrâhîm Emînî. *Fütûhât-i Şâhî*, s.4; İsfahânî, Muhammed Yusuf Vâlih. *Huld-i Berîn*, s.18.

⁵³ Erdebîlî, İbn Bezzâz. *Safvetü's-Safâ*, s.73; Herevî, Emîr Sadreddîn İbrâhîm Emînî. *Fütûhât-i Şâhî*, s.5; İsfahânî, Muhammed Yusuf Vâlih. *Huld-i Berîn*, s.18-19; *Târîhçe-i Safeviyân*, s.12; Hândemîr, Gıyâseddîn. *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, IV c., s.411.

Muhammed el-Hafız'ın oğlu Salaheddin Reşid, Esferencân'dan Erdebil şehri yakınlarındaki Kelhûrân köyüne göç etmiş, ayrıca ailesinin geleneksel olarak hayvancılığa bağlı yaşam tarzını tarım ekonomisine dayalı bir hayata dönüştürmüştür⁵⁴.

Salaheddin Reşid'in oğlu Kutbeddin, Gürcülerin Erdebil bölgesine gerçekleştirdikleri yıkıcı bir akın yüzünden ailesiyle beraber geçici olarak Kelhûrân'dan Erdebil şehrine sığınmak zorunda kalmıştır⁵⁵. Ana kaynaklar, Gürcülerin Erdebil bölgesine saldırısının M. 1210 yılında gerçekleştiğini ifade etmektedirler⁵⁶. Safevî tarihçilerinin bazıları Gürcülerin saldırısı sonucunda Kutbeddin'in ağır yaralandığını belirtirken⁵⁷, bazı kaynaklar Kutbeddin'in oğlu Salih'in de bu olaylar sırasında aldığı yaradan şehit düştüğünü anlatmaktadırlar⁵⁸.

Gürcülerin saldırısı esnasında Salih'in oğlu Eminateddin Cebrail sadece bir aylık bebektir⁵⁹. Büyüdüğünde dervişlik yolunu seçmiş olan Eminateddin Cebrail, Hoca Kemâleddin Arabşah Erdebîlî'nin müritlerinden olmuştur⁶⁰. O, Erdebil'in Baruk köyünden olan Devletî Hanım'la evlenmiş, bu hanımdan altı oğlu ve bir kızı doğmuştur. Safevî hanedanına ismini vermiş olan Şeyh Safiyeddin İshak onların beşinci evladı ve dördüncü oğludur⁶¹.

Böylece Şeyh Safi'nin ataları, Firuzşah'tan itibaren yaklaşık iki yüz yıllık bir süre zarfında Erdebil bölgesinde gerek maddi varlıkları, gerekse de manevi seviyeleri nedeniyle itibar görmüşlerdir. Fakat Şeyh Safi

⁵⁴ Herevî, Emîr Sadreddîn İbrâhîm Emînî. Fütûhât-i Şâhî, s.5-6; Hâdemîr, Gıyâseddîn. Târîh-i Habîbü's-Siyer, IV c., s.411.

⁵⁵ Erdebîlî, İbn Bezzâz. Safvetü's-Safâ, s.73-74; S. Şah, a.g.e., I. c., s.228.

⁵⁶ Vardan Velikiy. Vseobşaya istoriya (perevel s primeçaniyami i prilojeniyami N. O. Emin). St. Petersburg, 1861, s.171.

⁵⁷ Herevî, Emîr Sadreddîn İbrâhîm Emînî. Fütûhât-i Şâhî, s.6-8; Hâdemîr, Gıyâseddîn. Târîh-i Habîbü's-Siyer, IV c., s.412; Zâhidî, Şeyh Hüseyin. Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye, s.12-14. Kutbeddin yara alsa da, bu olaydan sağ kurtulmuş ve Şeyh Safi'nin çocukluk zamanına kadar hayatta kalmıştır (Erdebîlî, İbn Bezzâz. Safvetü's-Safâ, s.75; S.Şah, a.g.e., I. c., s.230).

⁵⁸ Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl, s.5-6; Âlemârâ-yı Safevî, s.7-8.

⁵⁹ Erdebîlî, İbn Bezzâz. Safvetü's-Safâ, s.74; S.Şah, a.g.e., I. c., s.228.

⁶⁰ S. Muvahhid. Safiyeddîn-i Erdebîlî: çehre-i 'asîl-i tasavvuf-i Azerbaycan. Tahran, 1381, s.123.

⁶¹ Erdebîlî, İbn Bezzâz. Safvetü's-Safâ, s.80; S.Şah, a.g.e., I. c., s.233.

hayatı boyunca elde ettiği başarılarla ecdadının hepsinden daha çok şöhret bulmuş ve Erdebil’de yeni bir sufi tarikatı tesis etmiştir.

3. Safeviyye Tarikatının Oluşumu ve Gelişimi

Safeviyye tarikatının kurucusu olan Şeyh Safi veya tam adıyla Şeyh Safiyeddin İshak, 1252 yılında Erdebil’in Kelhûrân köyünde doğmuştur. Safi daha altı yaşındayken babası Eminateddin Cebrail vefat etmiştir. Çocukluğundan itibaren inançlı bir insan olan Safi gençliğinde Şeyh Necibeddin Bozguş’un müridi olmak üzere Şiraz’a doğru yola çıkar. Fakat oraya ulaştığında şeyhin Hakk’a yürüdüğünü öğrenir. Şiraz’ın ünlü âlimleriyle buluşup konuşan Safi sonda Mevlânâ Abdullah’ın önerisiyle Şeyh Zâhid Gîlânî’nin hizmetine girmeye karar vererek Erdebil’e döner. Birkaç yıl sonra Şeyh Zâhid’in tekkesinin bulunduğu ve bugün Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Lenkerân ilçesine bağlı olan Hilyekerân köyüne giden Safi orada kabul edilir. Zamanla Safi kendi müşidi Şeyh Zâhid’in en yakın adamlarından biri olur ve Zâhid onu kendi kızı Bibi Fatma ile evlendirir. 1301 yılının Mart ayında Şeyh Zâhid hayata veda eder. Vefatı öncesinde yaptığı vasiyete uygun biçimde Şeyh Safi müşit olur ve Erdebil Dârü’l-İrşâd’ında tarikat önderi olarak faaliyete başlar⁶². Gerek halk, gerekse de İlhanlı Devleti’nin ileri gelenleri tarafından büyük bir saygı gören Şeyh Safi’nin nüfuzu İslâm âleminin çeşitli yerlerine yayılır, müritlerinin ve vakıflarının sayısı zaman içinde büyük bir artış gösterir. Şeyh Safi’nin kurduğu tekke ve yürüttüğü propaganda sayesinde Erdebil İslâm coğrafyasının ve tasavvuf âleminin önemli maneviyat merkezlerinden biri hâline gelir. Kendisi de Erdebil ocağının müritlerinden olan Azerbaycanlı şair Seyit Kasım Envâr bir şiirinde Şeyh Safi’yi şöyle övmüştür:

*Onun ile oldu meşhur Erdebil,
Cemâlerinden buldu bir nur Erdebil⁶³.*

Şeyh Safi 12 Eylül 1334 tarihinde vefat edince onun postuna oğlu Şeyh Sadreddin Musa oturur. Şeyh Sadreddin, Şeyh Safi’nin Bibi Fatma’dan doğma üç oğlundan ikincisiydi ve 26 Nisan 1305 tarihinde

⁶² R. Savory. Iran under the Safavids, p.5-6; G.Server. Târîh-i Şâh İsmâ’îl, s.26-28.

⁶³ el-Kumî, Kâdi Ahmed. Hulâsatü’t-Tevârîh, I. c., s.11.

dünyaya gelmişti⁶⁴. Dönemin politik olaylarına karışan Şeyh Sadreddin altmış yıla yakın bir zaman içinde tarikata mürsitlik yapar. Bu dönem içinde tarikatın gerek ekonomik zenginliği, gerekse de manevi gücü durmadan artar. Meşhur evliyalardan Somuncu Baba adıyla tanınan Şeyh Hamideddin-i Veli onun halifesi olarak Anadolu'ya dönmüştür⁶⁵. Şeyh Sadreddin, Çobanî emirlerinden olan ve halka karşı zulmüyle bilinen Melik Eşref'in iktidarının (1344–1357) son döneminde problemler yaşasa da, Celayirlilerin Azerbaycan'daki hâkimiyeti sırasında yönetimle iyi ilişkiler içinde bulunmuştur. Celayirli hükümdarı Sultan Üveys, Azerbaycan tahtını ele geçirdikten az sonra, H. 761 / M. 1360 yılında iki dilde (Uygur Türkçesinde ve Farsça) verdiği bir fermanla Şeyh Safi vakıflarının yeni yönetim tarafından tanındığını, Şeyh Sadreddin'in ve ondan sonra evladının bu vakıfların mütevellileri olarak kabul gördüğünü beyan etmiştir⁶⁶.

H.794 yılının Fitre Bayramı gününde (21.08.1392)⁶⁷ Şeyh Sadreddin'in vefat etmesinin ardından onun üç oğlundan⁶⁸ en büyüğü olan Hoca Ali Siyâhpûş mürsitlik makamına yükseldi. Hoca Ali'nin 1371 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir⁶⁹. Onun döneminde vuku bulmuş en önemli olay, hiç kuşkusuz, ünlü Türk hükümdarı ve fatihi Emir Timur'un Erdebil'i ziyaret etmesi ve Safevî şeyhiyle buluşmasıdır. Anadolu'ya yaptığı askerî seferden dönen Emir Timur 1404 yılının Nisan ayında Erdebil'e gelmiş ve burada Hoca Ali'nin ricası üzerine Anadolu'dan

⁶⁴ G. Server. *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, s.28. Şeyh Safi'nin ikinci eşi, Ahi Süleyman'ın kızıydı. Şeyh'in bu kadından da iki oğlu ve bir kızı vardı (Zâhidî, Şeyh Hüseyin. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, s.36).

⁶⁵ Bu konuda bkz.: A. Akgündüz. Arşiv belgeleri ışığında Somuncu Baba ve neseb-i âlîsi (yüce nesebi). İstanbul, 2009, s.61-62.

⁶⁶ E. Şeyhül-Hükemâyî. *Fihrist-i esnâd-ı büka-yı Şeyh Safiyeddîn-i Erdebîlî*. Tahran, 1387, s.120–121 (478 sayılı belge).

⁶⁷ Bkz.: Semerkandî, Kemâleddîn Abdürrezzâk. *Matlaü's-Sa'deyn ve Mecmaü'l-Bahreyn* (be ihtimâm-ı A. Nevâyî). II. c. Tahran, 1383, s.649.

⁶⁸ Fakat XVI. asır tarihçisi Hayaî Tebrîzî, Şeyh Sadreddin'in sekiz oğlu olduğunu öne sürmektedir (K. Ghereghlou. "Chronicling a Dynasty on the Make: New Light on the Early Safavids in Hayati Tabrizi's Tarikh", *Journal of American Oriental Society*, 137/4 (2017), p.815).

⁶⁹ N. Azamat. "Erdebîlî, Alaeddin", *TDVİA*, XI. c., s.279. Hoca Ali imamlar için yas tutup siyah elbise giydiği için Siyâhpûş lakabıyla tanınmıştır (Zâhidî, Şeyh Hüseyin. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, s.48).

getirdiği binlerce esiri serbest bırakmıştır. Ayrıca Timur, Safevî ocağına yeni vakıf toprakları bahşetmiştir⁷⁰. Bu olaydan sonra çok popüler bir hâle gelen Hoca Ali özellikle de Şeyh Safi zamanından Anadolu Türkleriyle Erdebil tekkesi arasında var olan bağlantıları daha da kuvvetlendirmeyi başarmıştır. Timurlulara rakip olan Karakoyunluların Azerbaycan'da iktidar olması bile Erdebil Tekkesi'nin nüfuzunu zedeleyememiştir. Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un H. 816 / M. 1413 tarihinde verdiği fermanla Şeyh Safi vakıfları vergiden muaf kılınmıştır⁷¹. Hoca Ali'nin hem Timurlular, hem de Karakoyunlularla iyi ilişkiler sürdürmesi dikkate değer bir olaydır. Emir Timur'un oğlu Şahruh, Karakoyunlular aleyhine düzenlediği bir askerî sefer sırasında, 1420 yılının Aralık ayında kendi babası gibi Erdebil'i ziyaret ederek Hoca Ali ile buluşmuştur⁷². Osmanlı padişahlarının da her sene Hoca Ali'ye "çerağ akçesi" gönderdikleri bilinmektedir⁷³.

Ömrünün sonunda Hac seferine çıkan Hoca Ali geri dönüşü sırasında H. 832 yılının Rebiyülahir ayında (08.01-05.02.1429) Kudüs şehrinde vefat ediyor⁷⁴. Oğlu Şeyh İbrahim babasını orada defnederek Erdebil'e dönüyor ve irşat postuna oturuyor. Şeyh İbrahim, Hoca Ali'nin üç oğlundan en küçüğüydü⁷⁵. O, etrafa halifeler göndererek propağandayı artırıyor⁷⁶ ve Erdebil tekkesi tarihinde ilk kez kâfirlere karşı cihat adıyla 1440 yılında Karakoyunlu Cihanşah'ın Gürcistan üzerine askerî seferinde aktif rol alıyor⁷⁷. Aslında Safevî tarikatının geleneksel bir sufi akımı

⁷⁰ Türkman, İskender Bey. *Târîh-i 'Âlemârâ-yı 'Abbâsî*, I c., s.15-16; Zâhidî, Şeyh Hüseyin. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, s.47-48; 'Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl, s.19-21; 'Âlemârâ-yı Safevî, s.23-26; B.Seferî. *Erdebîl der güzergâh-ı târîh*. I. c. Tahran, 1353, s.73; O. Efendiyev. "Timur i sefevidskiy şeyx Xadje Ali", *İzvestiya Akademii Nauk Azerbaydjana (seriya istorii, filosofii i prava)*, Bakü, 1997, No. 1-4, s.98-102; N.Musalı. I. Şah İsmail'in hâkimiyeti, s.98.

⁷¹ E. Şeyhül-Hükemâyî, a.g.e., s.126 (505 sayılı belge).

⁷² Semerkandî, Kemâleddîn Abdürrezzâk. *Matlaü's-Sa'deyn*, III. c., s.282; Hâdemîr, Gıyâseddîn. *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, III. c., s.607.

⁷³ N. Azamat. "Erdebîlî, Alaeddin" // *DVIA*, XI. c., s.279.

⁷⁴ el-Kumî, Kâdî Ahmed. *Hulâsatü't-Tevârîh*, I. c., s.33.

⁷⁵ Zâhidî, Şeyh Hüseyin. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, s.50. Hayati Tebrîzî'ye göre ise Hoca Ali'nin altı oğlu vardı (K. Ghereghlou, a.g.m., p.815).

⁷⁶ Türkman, İskender Bey. *Târîh-i 'Âlemârâ-yı 'Abbâsî*, I c., s.17.

⁷⁷ F. Metsopski. *Timurlenk'in ve onun haleflerinin tarihi*. Bakü, 1957, s.38-39.

olmanın çerçevesinden öteye çıkıp askerî güce sahip olan siyasi bir harekete dönüşmesinin temelleri bu dönemde atılıyor. İbrahim ilk kez Şeyhşah lakabını kabul ederek, hem dinî, hem dünyevi hâkimiyet unvanını kendi lakabında birleştirmeye çalışıyor. Safevî tarihçileri, Şeyh İbrahim'in "padişahlara özgün tavırlar sergilediğini" yazmaktalar⁷⁸.

4. Safevî Şeyhleri Harp ve Siyaset Meydanında

1447 yılında babasının ölümünden sonra posta oturan Şeyh Cüneyd, Şeyh İbrahim'in altı oğlundan en küçüğüydü⁷⁹. Babasının vasiyeti üzerine irşat postuna oturmuştu⁸⁰. Henüz 20 yaşında genç ve hareketli bir delikanlıydı⁸¹. Babasının Karakoyunlularla ilişkileri zedelemeyecek şekilde çok ihtiyatlı bir yaklaşımla sürdürdüğü siyasallaşma süreci Şeyh Cüneyd'in zamanından itibaren daha cesaretli bir aşamaya dönüşerek hız kazanıyor. O zamana kadar Safeviyye tarikatı mezhepler üstü bir tavır sergileyen sufi tarikatı olarak bilinmesine rağmen Şeyh Cüneyd'in döneminde açık bir şekilde "siyasal Şiilik" ideolojisi benimseniliyor ve bu ideolojiye dayalı olarak devlet kurma çabaları içine giriliyor. Bu amaçla Şeyh Cüneyd'in Erdebil'de kendi yandaşları olan Türk oymaklarından silahlı güç oluşturmaya yönelik faaliyetlerine Karakoyunlu Cihanşah sert tepki veriyor ve şeyhten Erdebil'i terk etmesini talep ediyor. 1449 yılında Cihanşah'ın baskısıyla Erdebil'den çıkmak zorunda kalan Şeyh Cüneyd, kendi müritlerinin yoğun olarak yaşadıkları Anadolu'ya yüz tutuyor. Yıllar boyunca Anadolu'da yaşadığı gerilim dolu maceraların ardından Cüneyd, 1456 yılında Diyarbakır'da hüküm süren ve Karakoyunluların rakibi olan Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'in huzuruna gidiyor. Karakoyunlu'ya karşı aldıkları tavır bu iki önderi doğal müttefikler hâline getiriyor. Uzun Hasan kendi kız kardeşi Hatice Hanım'ı Şeyh Cüneyd'e nikâhlayarak bu ittifakı daha da kuvvetlendiriyor⁸². Cüneyd'in Erdebil'den uzakta olduğu bu yıllarda amcası Şeyh Cafer

⁷⁸ Şamlu, Velikulu Bey. *Kısâsü'l-Hâkânî*, s.20; *Târîhçe-i Safeviyân*, s.8.

⁷⁹ Zâhidî, Şeyh Hüseyin. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, s.66.

⁸⁰ Bu vasiyetin metni için bkz.: Herevî, Emîr Sadreddin İbrâhîm Emînî. *Fütühât-i Şâhî*, s.36.

⁸¹ 'Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl, s.21; 'Âlemârâ-yı Safevî, s.26.

⁸² W. Hinz. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.16-22, 26-27; H. M. Yınanç. "Cüneyd b. İbrahim", *İslâm Ansiklopedisi*, III. c., 1988, s.242-244.

tekkenin başına geçiyor⁸³. O, Cihanşah'ın kızlarından birini kendi oğlu Seyit Kasım'a almıştı⁸⁴. 1449–1470 yılları arasında irşat makamına oturmuş bu zatı Erdebil tekkesinde geleneksel tasavvufun son gerçek post-nişini adlandırabiliriz. Şeyh Cafer'le Şeyh Cüneyd arasındaki anlaşmazlığın sadece politik bakış açısıyla değil, aynı zamanda dinî-ideolojik düşünce tarzıyla ilişkili olduğu kanaatindeyiz⁸⁵.

1459 yılında Şeyh Cüneyd Erdebil'e dönmeye çalışmışsa da, amcası Şeyh Cafer'in ve ona destek veren Karakoyunlu Cihanşah'ın muhalefeti yüzünden orada tutunmayı başaramamıştı. Ömrünün sonunda Şirvan'a sefer eden Şeyh Cüneyd 3 Mart 1460 tarihinde Taberseran vilayetinde, Samur ırmağının sol kıyısında yerleşen Kıpçak köyü civarında vuku bulmuş olan savaşta Şirvan Şahı I. Halilullah'ın ordusuna yenilerek öldürüldü⁸⁶. Bu savaşta Karakoyunlu Cihanşah'ın da Şirvanşah'a askerî yardım yaptığı bilinmektedir⁸⁷.

Şeyh Cüneyd'in ölümünden yaklaşık bir ay sonra Diyarbakır'daki Akkoyunlu sarayında Hatice Hanım'dan Haydar isimli oğlu dünyaya geldi⁸⁸. Şeyh Cüneyd'in Hoca Muhammed ve Seyit Cemşid isimli iki oğlunun daha olduğu bilinmektedir⁸⁹. Şeyh Haydar, babası taraftan kökeni Peygamber Ehl-i Beyt'ine ulaştırılan meşhur bir şeyh soyundan geldiği

⁸³ O. Efendiyev. Azerbaydjanskoye gosudarstvo Sefevidov, s.42.

⁸⁴ Rumlu Hasan Bey. *Ahsenü't-Tevârih* (tashîh o tahşiyye: A.Nevâî). II.c. Tahran,1389, s.601.

⁸⁵ Şeyh Cüneyd'in yolunu izleyen oğlu Şeyh Haydar'ın Erdebil tekkesinin başına geçişinin ve Şeyh Cafer'in mürşitlikten uzaklaştırılmasının ardından geleneksel tasavvuf erkânına sadık kalan bazı Safevî halifeleri Erdebil Tekkesi'nden yüz çevirmişlerdi (bkz.: A. Taşğın. *Klasik Kaynaklarda Heterodoks Dervişler ve Heterodoksi*. İstanbul, 2012, s.103–105).

⁸⁶ Rumlu, Hasan Bey. *Ahsenü't-Tevârih*, II. c., s.603-604; O.Efendiyev. *Obrazovaniye azerbaydjanskogo gosudarstva Sefevidov v naçale XVI veka*. Bakü, 1961, s.72. Şeyh Cüneyd bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kusal ilçesinin Hazra köyünde defnedilmiş, H. 951 / M. 1544–45 yılında Şah Tahmasp onun mezarı üzerinde bir türbe yaptırmıştır (M. Nemet. *Azerbaycan'da pirlər*. Bakü, 1992, s.54).

⁸⁷ Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl, s.25. Aslında Karakoyunlular da Ehl-i Beyt sevdasına dayanan heterodoks bir inanca sahiplerdi (V.A.Gordlevsky'nin Karakoyunluların inançları üzerine yazdığı makaleye bakılabilir: N.Musalı. *Rus oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*, s.371–429). Cihanşah'ın gerek Cüneyd'e, gerekse de Huzistan'daki Muşşa hareketine karşı aldığı tavır siyasi endişelerden kaynaklanıyordu.

⁸⁸ W. Hinz. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.35-36.

⁸⁹ Erdebîlî, İbn Bezzâz. *Safvetü's-Safâ*, s.1239; S.Şah, a.g.e., II. c., s.604.

gibi annesi tarafından da şeceresi Oğuz Han'a dayandırılan ünlü bir Türk hanedanı (Akkoyunlular) ile bağlantılıydı. Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra onun diğer iki oğlunun değil de Şeyh Haydar'ın mürşitliğe geçişinde bu faktörün büyük etkisi olmuştur. Sadık müritlerinin ve dayısı Uzun Hasan'ın himayesi altında büyüyen Şeyh Haydar, Akkoyunluların Karakoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırarak Azerbaycan tahtını ele geçirmesinin ardından Erdebil Tekkesi'ne yerleşti ve orada mürşit postuna oturdu. Dayısı Uzun Hasan'ın kızı Alemşah (Halime) Begüm'le evlenen Şeyh Haydar bu vasıta ile siyasî nüfuzunu daha da artırdı. O, ilk kez kendi müritleri için 12 dilimli Kızılbaş tacı tesis etti⁹⁰.

XV. yüzyılda Erdebil'de manevî iktidarın Safevî şeyhlerinin elinde bulunmasına rağmen siyasî iktidar resmî olarak Cakirlü oymağı emirlerinin elindeydi. Onlar gerek Karakoyunlu, gerekse de Akkoyunlu Devleti zamanında Erdebil bölgesinin yönetimini kendi ellerinde tutmuşlardır. Fakat Safevî şeyhlerinin manevî gücünün Cakirlü beylerinin siyasî yetkisini birçok hâllerde gölgede bıraktığını söyleyebiliriz. Önceleri Karakoyunlu'ya hizmet eden Cakirlüler, Akkoyunluların Azerbaycan'a sahip olmasından sonra onlara itaat ettiler⁹¹. Fakat 1474 yılında Cakirlü oymağından olan Erdebil hâkimi Muhammed Bey Cakirlü, Uzun Hasan'a karşı isyan kaldırdı ve üzerine gönderilmiş olan Akkoyunlu ordusunu yenilgiye uğrattı. İsyân büyük bir zorlukla bastırıldı⁹². Uzun Hasan, Karakoyunlu'dan kalan ve on yıllar boyunca Erdebil'de hüküm süren Cakirlü aşiretinin bölgeden kaldırılmasının ve onun yerine başka bir aşiretin oraya yerleştirilmesinin zor olacağını anladığı için Erdebil'i Cakirlülerden arındırmamış, fakat onları kontrol altında tutmak için yerel unsurlardan dengeleyici bir güç arayışı içine girmişti. Bu güç, hiç kuşkusuz, Şeyh Cafer döneminde savaşçı zırhını soyunup tekrar sufi hırkasına bürünen ve bu nedenle de bölgedeki askerî varlığı ortadan kalkan Erdebil Tekkesi olabilirdi. Uzun Hasan'ın dengeleyici politikası yüzünden olmalıdır ki Erdebil'de Cakirlü isyanının bastırılmasının ar-

⁹⁰ Hâdemîr, Gıyâseddîn. Târîh-i Habîbü's-Siyer, IV. c., s.426-427; Türkman, İskender Bey. Târîh-i Âlemârâ-yı 'Abbâsî, I. c., s.19; Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl, s.26; 'Âlemârâ-yı Safevî, s.30; O. Efendiyev. Obrazovaniye, s.73.

⁹¹ Tehrânî, Ebû Bekr. *Kitâb-ı Diyârbekriyye* (Fars dilinden tercüme edeni, önsöz, şerhler ve göstericilerin müellifi: R. Şükürova). Bakü, 1998, s.278.

⁹² Mer'aşî, Seyyid Zahîreddîn b. Seyyid Nesîreddîn. Târîh-i Gilân ve Deylemistân (bâ tahşih ü tahşiyeye-i M.Sütüde). Tahran, 1364, s.353-356.

dından bölge âdetâ Safevî müritlerinden oluşan savaşçı birliklerin üssü hâline getirilmiştir. Şeyh Haydar'ın bu fırsatı iyi kollaması, Cakirlü beylerinin Erdebil'deki hâkimiyetini neredeyse sembolik bir statüye dönüştürmüş, dengeler bu kez Safevîlerin lehine değişmiştir. İşte bu sebepten dolayı Uzun Hasan'ın ölümünü takip eden yıllarda tedricen Akkoyunlu saltanatı bu kez de Safevî tehlikesine karşılık Cakirlü oymağını dengeleyici bir güç olarak kullanmaya başlayacaktır.

Dayısı oğlu Sultan Yakub'un hâkimiyeti döneminde (1478-1490) birkaç kez kendi ordusuyla Çerkesler yani Kuzey Kafkasya üzerine akınlar düzenleyen Şeyh Haydar, bol bol ganimetlerin ele geçirilmesiyle biten başarılı operasyonları, siyasi nüfuzu ve iyi eğitim görmüş, tecrübe kazanmış ordusu sayesinde Akkoyunlu iktidarını tehdit edebilecek noktaya ulaşması nedeniyle Sultan Yakub'un gazabına uğradı. Kuzeye doğru son askerî seferi sırasında, 9 Temmuz 1488 tarihinde Şeyh Haydar, Sultan Yakub'un görevlendirdiği Akkoyunlu komutanı Bicenoglu Süleyman Bey'in ve Şirvanşah Ferruh Yesâr'ın birleşik kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratarak öldürüldü⁹³. Şeyh Haydar, Sultan Yakub'un halası oğlu ve eniştesi olduğu gibi Ferruh Yesâr da Sultan Yakub'un kayın pederiydi⁹⁴.

Şeyh Haydar'ın on oğlunun olduğu bilinmektedir⁹⁵. Bunların üçü Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm'den doğmuşlardı: Sultan Ali, İbrahim Mirza ve İsmail Mirza. Şeyh Haydar'ın ölümünün ardından onun büyük oğlu Sultan Ali, Erdebil'de postnişin oldu. Fakat çok geçmeden Sultan Yakub, Şeyh Haydar'ın oğullarını tutuklayıp kendi kız kardeşi

⁹³ İsfahânî, Fazlullah b. Ruzbihân Huncî. *Târîh-i Âlemârâ-yı Emînî* (tashîh: M. E. Aşık). Tahran, 1382, s.289-294; Rumlu, Hasan Bey. *Ahsenü't-Tevârih*, II. c., s.866-869; O. Efendiyev. *Obrazovaniye*, s.73-76. Şeyh Haydar önce bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Hızı ilçesinin Tıhlı köyü yakınında defnedilmiş (M. Nemet. *Azerbaycan'da pirlər*, s.56), fakat üzerinden 22 sene geçtikten sonra onun cesedi oğlu Şah İsmail tarafından Erdebil'deki Safevî Türbesi'ne intikal ettirilmiştir (Türkman, İskender Bey. *Târîh-i Âlemârâ-yı 'Abbâsî*, I. c., s.20-21). Böylece bugün Şah İsmail Erdebil'deki Safevî Türbesi'nde kendi ecdadından Şeyh Safiyeddin, Şeyh Sadreddin, Şeyh İbrahim ve Şeyh Haydar'la beraber uyuyor (bu türbe hakkında bkz.: M.Gülmuğanizâde Asıl, H.Yusif. *Bâstânşinâsî ve târîh-i hüner-i buka-yı Şeyh Safiyeddîn-i Erdebîlî*. Erdebil, 1384). Daha önce belirttiğimiz gibi Hoca Ali'nin mezarı Kudüs'te, Şeyh Cüneyd'in türbesiyse Hazra'dadır.

⁹⁴ S. Aşurbeyli. *Şirvanşahlar Devleti*. Bakü, 1997, s.302.

⁹⁵ K. Ghereghlou. "Chronicing...", p.820.

Alemşah Begüm'le birlikte Şiraz bölgesindeki İstahr kalesine hapsetti. Dört buçuk yıl boyunca hapiste kalan Şeyh ailesi Akkoyunlu saltanatı dâhilinde ortaya çıkan bir karmaşadan faydalanarak hapisten kurtuldu. Akkoyunlu hükümdarı Sultan Rüstem, 1493 yılında kendi rakibi olan Sultan Yakub'un oğlu Baysungur Mirza'ya karşı mücadelede Safevî müritlerinin gücünden yararlanmak için Şeyh Haydar'ın ailesini hapisten çıkardı⁹⁶. Baysungur Mirza, Sultan Yakub'un oğlu olmakla beraber hem de Şirvanşah Ferruh Yesâr'ın torunuydu. Şeyh Haydar'ın oğullarını hapisten çıkararak Sultan Rüstem onlara kendi babalarının intikamını almak için fırsat veriyordu. Bu fırsatı iyi değerlendiren Safevî müritleri Sultan Ali'nin komutası altında Baysungur'a ve ona destek veren Ferruh Yesâr'ın kuvvetlerine karşı Sultan Rüstem'in ordusuyla birlikte cesurca savaştılar ve galip geldiler⁹⁷.

1494 yılının ilkbaharında Sultan Rüstem kendi hâkimiyeti için tehlikeli gördüğü Sultan Ali ile kardeşlerini ortadan kaldırmayı karara aldı. Erdebil civarındaki Şemâsî köyünde vuku bulmuş olan savaşta Sultan Ali hayatını kaybetti⁹⁸. O, savaş meydanında öldürülen üçüncü Safevî şeyhiydi. Ölümü öncesinde babasından miras kalmış tacını küçük kardeşi İsmail'in başına koyarak, Kızılbaş hareketinin yönetilmesini ona havale etti⁹⁹. XV. yüzyılın ikinci yarısında kendi devletlerini kurmak adına yaptıkları üç ayaklanmada başarısız olarak kendi önderlerini kaybeden Safevî ailesinin siyasi iktidara giden yolunu İsmail açacak ve 1501 yılında Tebriz'de Azerbaycan tahtına oturarak kendini şah ilan edecekti.

Sonuç

Şeyh Safi'nin Erdebil'de postnişin olduğu 1301 yılından Şah İsmail'in Tebriz'de tahta geçtiği 1501 yılına kadar iki yüz yıllık bir süre zarfında Erdebil'de tarikat mürşitliği yapmış olan Safevî ailesi ister manevi, ister ekonomik, isterse de politik alanlarda yoğun bir faaliyet yürüterek büyük tecrübe kazanmıştı. Safevîler zamanla maneviyat alanında elde ettikleri nüfuzu siyaset meydanına taşımaya yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle de XV. yüzyılın ortalarından, Şeyh Cüneyd döne-

⁹⁶ R. Sayory. *Iran under the Safavids*, p.21; O.Efendiye. *Obrazovaniye*, s.81.

⁹⁷ N. Musalı. *I. Şah İsmail'in Hâkimiyeti*, s.106-108.

⁹⁸ W. Hinz. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.82.

⁹⁹ Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl, s.31-34; Âlemârâ-yı Safevî, s.35-38.

minden itibaren Safevî şeyhlerinin manevi iktidarla yetinmeyerek maddi hâkimiyet peşine düştükleri görülmüştür.

XVI. yüzyılın başlarında genç Şah İsmail, ailesinin iki yüz yıllık zengin teorik ve pratik birikiminin temelleri üzerinde iktidara yükselmişti. Kendi müritleri için hâlâ mürşid-i kâmil olmaya devam eden Şah İsmail, hükmettiği halkın büyük çoğunluğu tarikat veya marifet ehli değil, şeriat ehli olduğu için onları şeriat üstü öğretilerin erkân ve adabı ile değil, Şii Caferi fikhının kuralları ile yönetecekti.

Böylece gerek manevi, gerekse de siyasi iktidarın zirvesine ulaşan ve hem mürşit, hem de padişah olarak her iki gücü ellerinde bulunduran Safevîler, daha sonraki aşamada işin siyasi boyutunu ön planda tutmak suretiyle maneviyat sahasındaki otoritelerini kaybetmeye başlamışlardır. Safevî Devleti'nin çöküşüyle birlikte siyasi güçlerini de kaybeden Safevîler hem siyaset, hem de tarikat meydanından çekilmiş ve tarih sahnesini terk etmişlerdir. Buna rağmen Erdebil Tekkesi'nin ve Safevî Devleti'nin geride bıraktığı izler, bulunduğumuz coğrafyanın gerek dinî-ideolojik yapısında, gerekse de politik dengelerinde kendisini hâlen hissettirmektedir.

Kaynaklar

- Abbasi M. "K voprosu o proisxojenii Sefevidov", İzvestiya Akademii Nauk Azerbaydjanskoy SSR (seriya literaturı, yazıka i iskusstva), Bakü, 1973, No. 2, s.36-53.
- Abbasi M. "Safevîlerin kökenine dair", Türk Tarih Kurumu: *Belleten*, Sayı: 158, Ankara, 1976 (Nisan), s.287-329.
- Akgündüz A. *Arşiv belgeleri ışığında Somuncu Baba ve neseb-i âlisi* (yüce nesebi). İstanbul, 2009.
- Âlemârâ-yı Safevî (be kûşîş-i Y. Şükri). Tahran, 1350.
- Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl (bâ mukaddime yü tashîh ü ta'lîk-i A. M. Sâhib), Tahran, 1349.
- Algar H. *İslâm devriminin kökleri* (çeviren: M. Ç. Demirhan). Ankara, 1990.
- Aşurbeyli S. B. *Şirvanşahlar Devleti*. Bakü, 1997.
- Ayalon D. *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*. London, 1956.
- Azamat N. "Erdebîlî, Alaeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XI. c., 1995, s.279.

- Barthold V. V. *İran: istoričeskiy obzor*. Taşkent, 1926.
- Barthold V. V. *Soçineniya. Tom II, çast I*. Moskva, 1963.
- Başar F. "Safeviler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IX. c., İstanbul, 1992, s.537-556.
- Bidlîsî, Şeref Han b. Şemseddîn. *Şeref-nâme* (be ihtimâm-ı V.Velyaminov-Zernov). II. c. Tahran, 1377.
- Bosworth C. E. *Musulmanskiye dinastii: spravočnik po xronologii i geneologii* (pervod s angliyskogo i primeçaniya P.A.Gryazneviça). Moskva, 1971.
- Browne E. G. *A History of Persian Literature in Modern Times (A.D.1500-1924)*. Cambridge, 1924.
- Caferoğlu A. "Azerbaycan tarihine umumî bir bakış", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Cilt: I, Sayı: 1. İstanbul, 1932, s.5-16.
- Cevanşir B., Necef E. "Giriş: Türk halk İslam anlayışına göre Kızılbaşlık ve Şah İsmail Hatâ'î", *Şah İsmail Hatâ'î Külliyyatı*, İstanbul, 2006, s.23-148.
- Cihângüşâ-yı Hâkân (Târîh-i Şâh İsmâ'îl). *Mukaddime ve peyvethâ: A. Muztarr. İslâmâbâd*, 1986.
- Efendiyev O. A. *Azerbaydjanskoye gosudarstvo Sefevidov v XVI veke*. Bakü, 1981.
- Efendiyev O. A. *Obrazovaniye azerbaydjanskogo gosudarstva Sefevidov v naçale XVI veka*. Bakü, 1961.
- Efendiyev O. A. "Timur i sefevidskiy şeyx Xadje Ali", *İzvestiya Akademii Nauk Azerbaydjana (seriya istorii, filosofii i prava)*, Bakü, 1997, No. 1-4, s.98-102.
- Erdebîlî, İbn Bezzâz. *Safvetü's-Safâ der tercüme-i ahvâl ü akvâl ü kerâmât-ı Şeyh Safiyeddîn İshâk Erdebîlî* (mukaddime ve tashîh: G.R.Tabâtabâyî Mecd). Tebriz, 1373.
- Erdebîlî, Şeyh Safiyeddîn. *Kara Mecmua* (tedvîn eden: H. Düzgün). Tahran, 1380.
- Ghereghlou K. "Chronicing a Dynasty on the Make: New Light on the Early Safavids in Hayati Tabrizi's Tarikh", *Journal of American Oriental Society*, 137/4 (2017), p.805-832.
- Ghirshman R., Minorsky V. and Sanghvi R. *Persia – the Immortal Kingdom*. London, 1971.
- Gülmuğânîzâde Asıl M., Yusifî H. *Bâstânşinâsî ve târîh-i hüner-i buka-yı Şeyh Safiyeddîn-i Erdebîlî*. Erdebil, 1384.
- Güngör E. *Tarihte Türkler*. İstanbul, 1995.
- Hândemîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn el-Hüseynî. *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer (bâ mukaddime-i C.Hümâyî)*. III-IV. c., Tahran, 1333.
- Hatâyî, Şah İsmail. *Eserleri (tertip, mukaddime, lugat ve izahlar: A. H. Memmedov)*. I. c. Bakü, 1975.
- Haydarî A., Bîdhendî N.B. "Nigâhî be mevzû-yı siyâdet-i Şeyh Safiyeddîn-i Erdebîlî", *Târîh der âyine-i pejûheş, Tâbestân-ı 1390, şomâre-i 30*, s.59-82.

- Herevî, Emîr Sadreddîn İbrâhîm Emînî. *Fütûhât-i Şâhî* (tashîh ü ta'lik ü tevzîh ü izâfât: M. R. Nesîrî). Tahran, 1383.
- Hinz W. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (çeviren: T.Bıyıklıoğlu). Ankara, 1992.
- İsfahânî, Fazlullah b. Ruzbihân Huncî. *Târîh-i 'Âlemârâ-yı Emînî* (tashîh: M. E. Aşîk). Tahran, 1382.
- İsfahânî, Muhammed Yusuf Vâlih. *Huld-i Berîn* (be kûşîş-i M.H.Muhaddis). Tahran, 1372.
- Kâsımlı M. *Şah İsmail Hatâyî'nin poeziyası*. Bakü, 2002.
- Kazvîni, Budak Münşî. *Cevâhirü'l-Ahbâr* (mukaddime yü tashîh ü ta'likât: M. Behrârnejâd). Tahran, 1378.
- Kazvîni, Mirzâ Muhammed Tâhir Vahîd. *Târîh-i Cihânârâ-yı 'Abbâsî* (mukaddime, tashîh ve ta'likât: Seyyid Sa'îd Mîr Muhammed Sâdıq). Tahran, 1383.
- Kesrevî A. *Âzerî yâ zebân-ı bâstân-ı Âzerbâygân*. Tahran, 1304.
- Kesrevî A. *Şeyh Safî ve tebâreş*. Tahran, 1323.
- el-Kumî, Kâdı Ahmed b. Şerefeddîn el-Hüseyn el-Hüseynî. *Hulâsatü't-Tevârîh* (tashîh: İ.İşrâkî). I. c. Tahran, 1383.
- Küçükdağ Y., Dedeyev B. "Safevîlerin nesebine farklı bir bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009, Sayı: 2/6, s.415-424.
- Mer'âşî, Seyyid Zahîreddîn b. Seyyid Nesîreddîn. *Târîh-i Gîlân ve Deylemistân* (bâ tashîh ü tahşiyeye-i M.Sütûde). Tahran, 1364.
- Mazzaoui M. *Peydâyeş-i devlet-i Safeviyye* (tercüme: Y.Âjend). Tahran, 1363.
- Metsopski F. *Timurlenk'in ve onun haleflerinin tarihi*. Bakü, 1957.
- Muganlinsky R. A. *Azerbaydjanskiye gosudarstva XV-XVI vv. v angliyskoy istoriografii*. Avtoferat kandidatskoy dissertatsii. Bakü, 1997.
- Musalı N. S. *Rus oryantalistlere göre Ehl-i Haklar*. İstanbul, 2013.
- Musalı N. S. I. *Şah İsmail'in hâkimiyeti* ("Târîh-i 'Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl" eseri esasında). Bakü, 2011.
- Musevî F. *Târîh-i Erdebîl ve dânişmendân*. I c. Necef, 1347.
- Muvahhid S. *Safiyeddîn-i Erdebîlî: çehre-i asîl-i tasavvuf-ı Azerbaycan*. Tahran, 1381.
- Nemet M. *Azerbaycan'da Pirlar*. Bakü, 1992.
- Nur R. *Türk Tarihi*. V. c., İstanbul, 1923.
- Özdemir A. R. *Türk hakanı Şah İsmail*. Ankara, 2018.
- Petrov P. İ. "Danniye istoçnikov o sostave voinskix kontingentov şaxa İsmaila I", *Narodı Azii i Afriki*, 1964, No. 3, s.76-81.
- Petruşevsky İ. P. "Gosudarstva Azerbaydjana v XV veke", *Sbornik statey po istorii Azerbaydjana*, I vipusk. Bakü, 1949, s.153-213.
- Rumlu, Hasan Bey. *Ahsenü't-Tevârîh* (tashîh ve tahşiyeye: A.Nevâyî). II. c. Tahran, 1389.

- Rypka J. İstoriya persidskoy i tadjikskoy literaturı (perevod s çeşskogo K. A. Kondraşeva i P. A. Kleyner). Moskva, 1970.
- Savory R. M. *Iran under the Safavids*. Cambridge, 1980.
- Seferî B. Erdebîl der güzergâh-ı târîh. I. c. Tahran, 1353.
- Semerkandî, Kemâleddîn Abdürrezzâk. Matlaü's-Sa'deyn ve Mecmaü'l-Bahreyn (be ihtimâm-ı A. Nevâyî). II-III. c. Tahran, 1383.
- Server G. Târîh-i Şâh İsmâ'îl (tercüme: M. B. Ârâm ve A. Gaffârîferd). Tahran, 1384.
- Şah, Serap. Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin hayatı, tasavvufî görüşleri ve menkıbeleri. Yayınlanmamış doktora tezi. I. ve II. ciltler. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2007.
- Şamlu, Velikulu Bey. Kısâsü'l-Hâkânî. İnan İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi, 2155 No'lu yazma nüsha.
- Şeyh Safi Tezkiresi (Safvetü's-Safâ'nın XVI. asır Türk tercümesi). Tertipçiler ve neşre hazırlayanlar: M. Nağisoğlu, S. Cabbarlı, R. Şeyhzamanlı. Bakü, 2006.
- Şeyhü'l-Hükemâyî E. Fihrist-i esnâd-ı büka-yı Şeyh Safiyeddîn-i Erdebîlî. Tahran, 1387.
- Târîhçe-i Safeviyân (ez nüsha-i kitâbhâne-i Asgar Mehdevî), Defter-i târîh: Mecmua-yı esnâd ve menâbe-i târîhî be kûşîş-i İ. Afşar, II. c., Tahran, 1380, s.1-147.
- Taşgın A. *Klasik Kaynaklarda Heterodoks Dervişler ve Heterodoksi*. İstanbul, 2012.
- Tehrânî, Ebû Bekr. *Kitâb-ı Diyârbekriyye* (Fars dilinden tercüme edeni, önsöz, şerhler ve göstericilerin müellifi: R. Şükürova). Bakü, 1998.
- Togan Z. V. "Sur l'origines des Safawides", *Melanges Louis Massignon*, tome III, Damascus, 1957, p.345-357.
- Türkman, İskender Bey. *Târîh-i Âlemârâ-yı 'Abbâsî* (müellif-i mukaddime ve gerdâverende-i fihrist: İ. Afşar). I. c. Tahran, 1382.
- Uzunçarşılı İ. H. *Osmanlı Tarihi*. II. c. Ankara, 1988.
- Vardan Velikiy. Vseobşaya istoriya (perevel s primeçaniyami i prilojeniyami N. O. Emin). St. Petersburg, 1861.
- Walsh J. R. "The Historiography of Ottoman – Safavid Relations in 16-th and 17-th Centuries", *Historians of the Middle East*, Oxford University Press, 1962, p.197-211.
- Yaman M. *Erdebilli Şeyh Safi ve Buyruğu*. İstanbul, 1994.
- Yınanç M. H. "Cüneyd b. İbrahim", *İslâm Ansiklopedisi*, III. c., İstanbul, 1988, s.242-245.
- Zâhidî, Şeyh Hüseyin peser-i Şeyh Abdâl Pîrzâde. Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye. Berlin, 1924.

*Gel Ali yoluna beli desene
En sonunda gark olursun sele sen
Yetiş bir kerecik eteğinden tut
Deli m'oldun neden uydun ele sen*

*Ârif isen bir gün seni seslerler
Bülbül deyü gülistanda beslerler
Bir gün seni rehberinden isterler
Kimin izni ile girdin yola sen*

*Özün eğri ise yola zararısın
Derdini yetirmiş derman ararsın
Maslahatın nedir şârı sorarsın
Sarraı olmayınca girme şâra sen*

*Kapudan çıkınca köşe gözetme
İçin karartıp da dışın düzetme
Şah Hatâyî ötesini uzatma
Mü'min isen bir ikrarda dura sen*

ALEVİ İNANÇ BİRLİĞİ VAKFI

Yayla Sokağı No: 4/18-19 Maltepe/ANKARA GSM: 0506 855 53 84 Tel: 0312 230 22 42
e-posta: aibvakfi@gmail.com web: aibvakfi.org